

Роль і значення римського приватного права для розвитку сучасного цивільного права

Ваганова Ірина Михайлівна

к.ю.н., доцент

Харківський національний економічний
університет ім. Семена Кузнеця
м. Харків, Україна

Вступ. Колись римське право називали «писаним розумом» (ratio scripta). Зрозуміло, сучасне приватне право пішло далеко вперед у регламентації найскладнішої сфери майнових відносин, особливо торгового (комерційного) обігу. Новітні юридичні конструкції як з цеглинок складаються з основних, елементарних понять і категорій, розроблених саме в римському праві. З цієї точки зору римське приватне право продовжує залишатися основою для вивчення цивільного та торгового законодавства і базою для підготовки кваліфікованих юристів.

Мета роботи. Метою даної статті є роль і значення римського приватного права для розвитку сучасного цивільного права.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є наукові праці вчених щодо ролі та значення римського приватного права для розвитку сучасного цивільного права. При проведенні досліджень використовувались наступні методи: аналізу, порівняння, абстрактно-логічний та ін.

Результати та обговорення. Після падіння Римської імперії в 476 р. римське приватне право продовжувало існувати і навіть розвиватися в його східній частині - Візантії. Саме там була зроблена спроба врятувати рабовласницький спосіб виробництва шляхом кодифікації римського права, що була вжита імператором Юстиніаном. Однак невмоліме колесо історії остаточно розвалило колись могутню рабовласницьку імперію Стародавнього Риму. З її падінням для римського права настала епоха забуття. На тривалий час воно ніби зникло. Його перестають вивчати, губляться нечисленні записи. Здавалось, остаточно загибель і втрата неминучі. Проте римське право продовжувало жити у свідомості римського народу, підкореного варварами.

Поступово його починають застосовувати у відносинах між римським населенням, а потім і вивчати [1].

Вплив римського приватного права на розвиток цивільного права простежується упродовж X–XIX ст. У першому писаному і основному джерелі права Київської Русь «Руській Правді» є чимало положень, які мають безсумнівну подібність до положень римського приватного права у його візантійській інтерпретації, а це засвідчує факт запозичення певної кількості норм та інститутів візантійського законодавства.

Так, наприклад, ст. XXI «Руської Правди» передбачає: «Якщо кредитор буде вимагати своїх грошей з боржника, а останній заперечує, то позивач-кредитор закликає свідків. Якщо вони присягнуть у справедливості його вимог, хто дав позику, бере свої гроші і ще три гривні на додачу». Порівнюючи речове та зобов'язальне право за «Руської Правдою» з римським (візантійським) правом, варто звернути увагу на подібність деяких рішень. Насамперед, необхідно зазначити наявність норм, що регулюють як громадську (публічну), так і приватну власність. Причому головним об'єктом і в тому, й іншому випадку є земля. Разом з тим, в «Руській Правді» відносини власності урегульовано не так детально [2].

З розвитком ремесел, торгівлі і торгових відносин попит на римське право зростає. Наприкінці XI ст. в Болоньї був заснований університет, який набув всесвітньої слави завдяки вивченню римського права. Він став центром юриспруденції, що відроджувалась. Болонський університет відіграв особливу роль у вивченні, систематизації і тлумаченні римського права. Сюди стікалися студенти з усієї Європи, а отже, формувалася корпорація знаменитих професорів. Слава Болонської школи швидко зростала, в діяльності її простежуються дві особливості:

1. Заклик до ґрунтовного вивчення першоджерел. Особлива увага приділялася головній частині Корпусу Юстиніана - Дигестам. Професори Болонської школи виявили та усунули багато протиріч, перекручень первісного тексту.

2. Суворе дотримання норм закону. В період, що передував заснуванню Болонського університету, юристи дозволяли собі занадто вільно поводитися з нормами римського права. Було проголошено, що внаслідок колізії *jus* (права) і *aequitas* (справедливості) перевага надавалася правовій нормі.

Слухачами Болонського університету були численні громадяни з різних країн, що потім ставали активними пропагандистами римського права в усьому світі. вже на початку XVI ст. знову настає епоха активного відродження римського права [3].

У міру розвитку ремесел в Європі освоюються нові морські шляхи, збільшується товарообіг і стрімко розширюється місто. На цьому тлі обтяжливими стають середньовічні феодальні обмеження майнових прав громадян, а також різні види залежності (феодальна, громадська, родова, сімейна) від суб'єкта самого права. Середньовічне європейське право не здатне регулювати нові виробничі відносини. Значні зміни відбулися в соціально-економічному житті: упав старий феодальний лад та з часом його повинен був змінити новий, прогресивніший державний устрій і правопорядок. Цивільний кодекс Юстиніана як продукт повної імперської влади міг би стати правовою основою для нової державної влади та економічних операцій. Розвиток промисловості та торгівлі потребував у новій правовій допомозі, яка активно сприяла їх подальшому розвитку та допомозі «перетинати» межі невеликих федеральних держав.

Римське приватне право є найбільш загальновизнаним правом, в той час як римське публічне право не отримало великого прогресу. Цивільний кодекс Наполеона, Німецьке цивільне право, нове цивільне законодавство інших європейських держав редагувались та приймалися на основі ідей, поглядів, конструкцій і положень римського приватного права. Всі системи нового континентального права сповнені духу римського приватного права, його принципи, багато понять покладені в основу цього законодавства і цим самим визнавалися інтернаціональними.

Система розташування правового матеріалу в Кодексі Наполеону запозичена з Інституцій Юстиніана, а тому в її основі лежить відома римському праву юридична тріада: особи (personae), речі (res), позови (actiones), відповідно з чим і здійснюється систематизація цивільно-правових норм за розділами Цивільного кодексу.

Що стосується Германського Цивільного кодексу, який називався деякими з німецьких романістів «класичною будівлею з готичними деталями», то він побудований за пандектною системою розміщення приватноправових норм. Назва вказаної системи не пов'язана з Пандектами Юстиніана, а пов'язана з системою, яка була висунута німецькими юристами у XVI ст. і складалася з загального розділу і чотирьох спеціальних – речове право; зобов'язальне право; сімейне право; спадкове право. Загальний розділ містить правила, які застосовуються до усіх спеціальних розділів: особи, об'єкти, тощо. Вважається, що перевагою цієї системи являється те, що наявність загального розділу (частини) звільняла від повторів спеціальні розділи [4].

Європейська наука цивільного права розвивалася на основі рецепційованого римського приватного права. Римська юриспруденція відзначалася не лише теоретичною ґрунтовністю, а й практичною загостреністю. Тільки на основі розв'язання окремих казусів, конкретних практичних висновків були розроблені загальні цивілістичні теорії, дані наукові пояснення багатьом правовим явищам (теорія відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, за деліктні правопорушення тощо) [2].

Вільне володіння загальноновизнаними афоризмами, висловлюваннями, термінами не тільки свідчить про високу правову культуру, а й значно полегшує спілкування юристів різних країн. Це один з аргументів на користь вивчення римського приватного права.

Римське право складалося в обстановці гострої соціальної боротьби, у якій приходилося від багато чого відмовлятися, зберігаючи найкраще. Це і сформувало такі його риси, як суворість, твердість правової регламентації, раціоналізм і життєва мудрість. Подібні якості визначили становлення чіткої

юридичної системи, зв'язаної широкими принципами, що поєднують правові норми. Висловлюється думка, що римлянам із самого початку вдалося виділити субстанцію права зі сфери почуттів і підкоривши її розрахунку створити з права незалежний від мінливих суб'єктивно-моральних поглядів зовнішній організм [5].

Римська правова термінологія, особливо цивілістична, в багатьох випадках зберегла своє значення і в практичному, і в науковому обороті, вона є інтернаціональною. Терміни «реституція», «віндикація», «негаторний позов», «делікт», «легат», «новація», «субститут», «оферт», «акцепт» тощо давно стали загальноновживаними в національному і в міжнародному житті [6].

Вільне володіння загальноновизнаними афоризмами, висловлюваннями, термінами не тільки свідчить про високу правову культуру, а й значно полегшує спілкування юристів різних країн. Це один з аргументів на користь вивчення римського приватного права.

Особливістю римського права є його пристосованість до світового обороту, тому що Рим активно підтримував торгово-економічні і політичні відносини із сусідніми країнами. Це сприяло розробці абстрактних фундаментальних юридичних конструкцій у сфері приватного права. Таким чином, римське право пройшло сувору технічну школу [7].

Таким чином, наука цивільного права виявилася просякнута духом римського приватного права, що наклало свій певний відбиток на її подальший розвиток.

Суттєві перетворення у соціально-політичній та економічній сферах суспільного буття України, що відбулися після проголошення її незалежності і прийняття нової Конституції, обумовили принципові зміни у цивільно-правовій сфері і викликали необхідність закріплення нових засад правового регулювання відносин за участю фізичних та юридичних осіб на основі загальноновизнаних у світі засадах приватного права: неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимості позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією та законом; свободи договору; свободи

підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судового захисту цивільного права та інтересу; справедливості, добросовісності і розумності. Це принципово важливо, бо приватне (цивільне) право складає основу, стрижень правопорядку, який ґрунтується на ринковій організації суспільства.

Новий ЦК має традиційну для України пандектну систему і складається із 6 книг: Кн. 1 – Загальні положення; Кн. 2 – Особисті немайнові і майнові права фізичної особи; Кн. 3 – Право власності та інші речові права; Кн. 4 – Право інтелектуальної власності; Кн. 5 – Зобов'язальне право; Кн. 6 - Спадкове право [4].

Висновок. Внаслідок переходу України до ринкової економіки, свободи підприємницької діяльності значення приватного права зростає. Студенти юридичних вузів України вивчають римське приватне право передусім з метою пізнавальною, для засвоєння загальної історії права, теорії права, історії політичних і правових вчень. До того ж зараз вивчення цього предмета набуває додаткового практичного значення, пов'язаного з бурхливим розвитком торговельного, економічного, науково-технічного та інших видів міжнародного співробітництва, вимагає від наших юристів ґрунтовних знань в галузі правових систем зарубіжних країн.

Література:

1. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. Учебник. М.: Проспект, 2020. 272 с.
2. Бойко І.Й. Вплив римського приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні / І. Й. Бойко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. - 2013. - Вип. 2. - С. 87-96. - Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvlduvs_2013_2_12
3. Основи римського приватного права: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. [Електронний ресурс] // Підпригора О.А. – 1997. –

Режим доступу до ресурсу: <https://uchebnikfree.com/rimskoe-pravo/istorichna-rol-rimskogo-privatnogo-prava-yogo-27054.html>.

4. Основи римського приватного права [Електронний ресурс] // В.І. Борисової та Л.М. Баранової. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/rum-pr/438-rim-privat.html>.

5. Виппер Р. Ю. Очерки по истории Римской империи // Р.Ю. Виппер / Издат. «Феникс». – 1995. – Режим доступу до ресурсу: <https://na5ballov.pro/lib/drevmir/4850-vipper-ryu-lekcii-po-istorii-grecii-ocherki-istorii-rimskoy-imperii-nachalo-izbrannoe-sochinenie-v-ii-tomah-tom-i.html>

6. Римське право та його історичне значення // С.Д. Гринько, С.М. Голуб.. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://univer.km.ua/visnyk/1587.pdf>.

7. Підпригора О.А. Римське право : підруч. / О.А. Підпригора Є.О. Харитонов. – 2-ге вид. - К. : Юрінком Інтер, 2009. - 528 с.